

O Enterro da Sardiña na cidade de Lugo (1985-2002)

JOSÉ MANUEL BLANCO PRADO¹

Adicado a **José Barreiro**, ilustre lucense (xa finado), fundador da Moi Nobre e Festiva Confraría da Parranda.

Sumario

Neste artigo expoño os trazos máis esenciais do Enterro da Sardiña na cidade de Lugo, distinguindo dúas etapas: a do último tercio do século XX, que ten como novidade a recuperación do Enterro da Sardiña por parte do persoeiro lucense D. José Barreiro, logo de máis de cincuenta anos de non saír ás rúas. A segunda etapa comezaría no ano 2000 coordinada por Mercedes Barreiro González e o seu esposo Andrés Rubino Fernández, fillos do devandito persoeiro, quenés continúan ata o intre actual coa tarefa iniciada polo seu proxenitor.

Abstract

On this article I expose the essential features of the Burial of the Sardine in the city of Lugo, distinguishing two steps: the one at the last third of the twentieth century, which presents, as a novelty, the recovery of the Burial of the Sardine by the Lucensian celebrity D. José Barreiro, after over fifty years of not coming out to the streets. The second step began in 2000 coordinated by Mercedes Barreiro González (daughter of D. José Barreiro) and her spouse Andrés Rubino Fernández, who continue at this day the job started by their ancestor.

I. INICIOS DO ENTERRO DA SARDIÑA E O SEU DESENVOLVEMENTO EN GALICIA

Trátase da escenificación dun enterro cristián no que o finado é unha sardiña, que nos seus comezos era auténtica, mais logo co paso dos anos construíuse unha de gran tamaño en papel e cartón. A comitiva vai presidida polo crego -o Gran Espetón- que dirixe os cánticos ao longo da procesión; logo os acólitos, os sancristáns, os portaestandartes, as choronas, as autoridades e, finalmente, os acompañantes. A procesión adoita rematar nunha praza ou diante da Casa Consistorial, onde se len discursos, que entrañan burla, ironía, sarcasmo e crítica, e que están referidos na súa meirande parte aos problemas que ten a cidade ou vila. O enterro pode rematar nunha inhumación simbólica (Lugo), nunha incineración (Burela, Vilalba, Viveiro) ou nunha inmersión no río (Monforte de Lemos) ou no mar (Marín, Pontevedra).

Este ritual do Entroido non naceu en Galicia, senón que veu importado de Madrid a onde no reinado do monarca borbónico **Carlos III**², procedente dalgún porto do norte de España, un cargamento de sardiña en mal estado, polo que as autoridades competentes, malia as condicións de pobreza da poboación, acordaron enterralas na «Casa de Campo». O pobo, aínda que ao comezo protestou e provocou algúns incidentes, logo participou cun tono burlesco e sarcástico en dito enterro, que sería recordado anualmente. Outra

¹ **José Manuel Blanco Prado** é doutor en Historia pola Univ. de Santiago de Compostela. Publicou os libros: *Romaxes da Terra Chá*; *Religiosidad popular en el municipio de Begonte*, e tamén, *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*. É coautor das obras: *Cruces e Cruceiros do concello de Begonte*; *Begonte: Pasado e Presente*, e *Tempos de Festa en Galicia*. É autor de numerosos traballos de Antropoloxía Cultural, Etnografía e Historia en revistas especializadas.

variante sería a dos ilustrados madrileños que tomando como motivo estes acontecementos da fame popular, parodiaron o enterro do peixe e repetírono en anos sucesivos.³

Posiblemente a descrición máis antiga que se conserva deste ritual madrileño sexa a de **Ramón de Mesonero Romanos**, autor costumista madrileño que na súa obra *Escenas matritenses* fai mención ao Enterro da Sardiña do seguinte xeito «*O cortexo procedía do barrio da Latina e baixou pola Porta de Toledo ata a ponte do mesmo nome, rodeando o Manzanares. Na comparsa ía de todo; desde disfrazados con cabezas postizas ata romanos, pasando por berberiscos e penitentes. A mascarada facía ostentación da súa astrosidade e mal gusto. Abondaban as vasoiras molladas en viño a modo de hisopos, berros e cantos incoherentes, e amenizaban o conxunto catro ou seis gatazos negros atados polas patas na punta dun pau e enarborados en alto a xeito de pendóns... A sardiña auténtica ía na boca dun monicreque, o señor Marcos, levado nun grotesco ataúde... Na procesión formaban varios coros coas clases máis humildes da cidade, cabalos, cans que ouveaban e máscaras espantosas*»⁴.

Tamén **Pascual Madoz** alude a este ritual da seguinte maneira: «*Se reduce a disfrazarse varias parejas, por lo regular de gente ordinaria, de frailes, curas y demás empleados de iglesia, llevando pendones, estandartes y mangas parroquiales estrañas, con escobones o jeringas por hisopo, orinales por calderilla y otras insignias burlescas. Estas turbas conducen al hombro, en unas angarillas, un pellejo o bota de vino con una careta, o un pelele en cuya boca ponen una sardina, y de este modo, precedidos de un tambor o de clarines y bocinas, recorren muchas veces la pradera, cantando lúgubremente, imitando a los cánticos de los entierros y aspergeando a los circunstantes en sus fingidos responsos con los escobones llenos de agua. Cansados, concluyen por enterrar en un hoyo la sardina y ponerse a merendar y beberse el vino del pellejo que hizo de muerto...*»⁵

O Enterro da Sardiña está reflectido no cadro do mesmo nome realizado polo pintor aragonés **Francisco de Goya** entre os anos 1812 e 1819. Nel o pintor plasma a vitalidade popular, a ledicia de vivir do pobo, que goza de liberdade e pode manifestarse sen ningún tipo de restrición, aínda que sexa nun tempo curto no que as leis e as institucións quedan abolidas.⁶

Aparentemente, o Enterro do Entroido debía simbolizarse enterrando carne e non peixe, que vai ser algo moi habitual na dieta gastronómica da Coresma, debido ao período de abstinencia e xaxún, que hai segundo o precepto cristián. Agora ben, na antigüidade, cando se comía de vixilia durante toda a Coresma, adoitábase enterrar un costillar de porco ao que se lle daba o nome de sardiña, distorsionándose o seu significado polo que no intre actual ten de peixe.⁷ Sen embargo, **Federico Cocho**, dínos que esta interpretación non é obxectiva, debido a que non hai respostas axeitadas á persoa, lugar e momento no que se usou o termo sardiña cun significado diferente ao que ten hoxe.⁸ Outra interpretación fai referencia a un sentido ambivalente da sardiña. Así, por unha banda simbolizaría á Coresma ao ser un peixe, mais por outra podería representar ao Entroido xa que ao comela salgada estimularía o consumo de viño.⁹

Con respecto a Galicia e dun xeito preferencial a Ourense, **Vicente Risco** fai as seguintes alusións: «*Chamaban á xente cun bando, no que disputa que quen quixera ir, se presentase no sitio envolto nunha saba branca e cunha vela de sebo. Saía o enterro de noite, con pendóns e estandartes feitos con follas de bacallau levadas en canas, unha gran choca, que arremedaba a antiga campaña dos enterros, incensarios imitados con braseiros onde ían queimando zapatos vellos e cousas que cheirasen mal, deixando*

Ano 1985. José Barreiro á fronte da banda da música.

atrás do enterro un fedor que non se resistía; os cregos cantando; un sacristán cun caldeiro de auga de fregar e unha basoira facendo de hisopo; os agarrantes levando a caixa ou cadalsito; as praxideiras ou choronas berrando detrás; os do duelo, moitas veces de chistera e coroz, e, por fin, o acompañamento.»¹⁰

Así mesmo, *Taboada Chivite* menciona « que a morte i enterro do Entroido simboliza a expulsión do Inverno e a instauración da Primavera. O lanzamento do moneco á iauga, con pranto e cantares alusivos, lembra ó pelele que as Vestales de Roma tiraban ao Tiber en rito catártico... »¹¹. Pola súa banda, para **Clodio González** o Enterro da Sardiña é unha escenificación dun enterro segundo o rito cristián, no que hai cregos, autoridades, choronas, e persoas de toda índole formando parte da comitiva. Ésta adoita deterse nunha praza onde se leva a cabo a lectura de diferentes estrofas ou salmodias, que amosan un carácter burlesco e satírico. Finalmente, o cadaleito coa sardiña no seu interior pode ser enterrado, queimado e mesmo tirado a un río.¹²

Este ritual comezou a implantarse nalgunhas cidades e vilas galegas a partir da segunda metade do século XIX. O motivo esencial foi debido ao desexo de incorporar costumes e tradicións da capital do Estado por parte daqueles grupos sociais que exercían unha maior influencia na poboación.

Polo que respecta á provincia de Lugo, temos constancia da existencia deste ritual na cidade de Lugo e nalgunhas vilas como Burela, Monforte, Vilalba e Viveiro. Noutras, como Chantada e Sarria, a súa implantación foi meramente temporal.

II. O ENTERRO DA SARDIÑA EN LUGO NO ÚLTIMO TERCIO DO SÉCULO XX

1. O Enterro da Sardiña no ano 1985

En Lugo, capital, logo de cincuenta anos de ausencia, volveu a celebrarse o Enterro da Sardiña no ano 1985 da man de **José Barreiro**, fundador da «*Real Confraría da Parranda*», e do Departamento de Cultura do Concello. A comitiva saíu do Círculo das Artes ás oito da noite, integrada na súa maioría polos membros da «*Real Confraría da Parranda*». Abría a procesión «*o gran pendón*», levando un estandarte cunha caraúta do Antroido, franqueado por dous capuchóns, tamén con sendos estandartes nos que figuraba «*o porco de San Antón*» e «*o burro do Antroido*», aos que se dedicaban sendos estribillos nas cantigas:

ESTE É O BURRO DO ANTROIDO
 LEVÁNTALLE O RABO
 E BÍ CALLE O COIRO
 BÍ CALLO BEN
 ATA O ANO QUE VÉN.

ESTE É O PORCO DE SAN ANTÓN
 DESDE O FUCIÑO
 ATA O XAMÓN
 TODO ÉL SABE BEN
 IN SECLA SECULORUM. AMÉN.

Logo dunha ringleira de confrades ía *O gran Espetón*, representado por **Antonio Penedo**¹³, o *moro Muza* e os mariñeiros protexendo á sardiña ben ensartada nun tridente. Os incensarios acompañaban a *Dº Carnal* e a *Dª Cuaresma*, sen que faltasen á cita as choronas, que ían de luto, chorando a perda irreparable da sardiña. A continuación, camiñaban as autoridades coas sus elegantes donas e encabezadas polo rexidor da cidade, seguidas da banda e o coro. Pechaba a comitiva o público desexoso de participar no evento.¹⁴

1.1. O percorrido do Enterro da Sardiña

O percorrido iniciábase na Alameda ao carón do Círculo das Artes, onde se entonaba o primeiro canto, anunciando deste xeito o comezo da escenificación. Logo proseguía por Conde Pallares e a rúa da Cruz, onde adoitaban deterse diante do bar Anda, para dedicarlle a súa peña unha das estrofas do «*Canto Patético*», interpretado na procesión.

A primeira parada importante tiña lugar na Praza do Campo, onde o *Gran Espetón*, representado por **Antonio Penedo**, recitaba as primeiras estrofas do Enterro da Sardiña, sendo coreado cun estribillo pola confraría en pleno.

A comitiva fúnebre, logo desta parada, continuaba a súa marcha pola Ruanova ata chegar á Praza da Soidade, onde se detiña de novo para dedicarlle outras estrofas á Praza do Rastro e á capela da Soidade. Así ao *San Antón Abade* pedíasilles que resolvera os problemas, que temos no noso Concello.

Logo de cubrir o traxecto por Santo Domingo e a rúa da Reina, a comitiva dirixíase, atravesando a Alameda, ao templete da música, onde se atopaba o cadaleito da sardiña por riba dun catafalco.

Neste lugar, ao igual que fixera na Praza do Campo e da Soidade, o *Gran Espetón*, **Antonio Penedo**, recitaba un longo repertorio de «ferretes» onde a crítica ao Concello constituía a nota esencial.

Finalizada a interpretación da última salmodia, o director da confraría **Pepe Barreiro**, que ía acompañando á banda, vestido de capuchón e cun semáforo en ristre, procedía a enterrar á sardiña entre os lamentos das choronas.

Como colofón ao acto, o alcalde **Vicente Quiroga** fixo entrega dunha placa conmemorativa a **José Barreiro** no nome da Corporación Municipal, en recoñecemento ao seu labor por recuperar, logo de cincuenta anos, o enterro da sardiña.¹⁵

Ano 1985. José Barreiro co seu semáforo na man.

Detalle do enterro da sardiña do ano 1985.

A comitiva fúnebre na Praza de España.

Persoeiros do Enterro da Sardiña.

Enterro da sardiña do ano 1985. O moro Muza. Os pescadores acompañando á Sardiña e o numeroso público contemplando o evento.

A Sardiña baixando as escaleiras do Círculo das Artes, entidade colaboradora co evento. Ano 1985.

1.2. Ferretes que recitou o gran Espetón no transcurso do Enterro da Sardíña do ano 1985

1.2.1. CANTO PATÉTICO PARA INTERPRETAR NA PROCESIÓN

Oid los tristes arpegios
de la salmodia (bis)
que anuncian el comienzo
de esta parodia.

ESTRIBILLO. Recita a confraría.
ESCUCHAD MI CANTO.
ESCUCHAD MI CANTO.
Y DE LAS PLAÑIDERAS
SU TRISTE LLANTO. (1)

Están las amas de casa
tristes y mudas (bis)
al quedar la Cuaresma
sen cabezudas. (1) Estribillo.

Quedó el gato mohino
en la cocina (bis)
al no ver en el plato
a la sardina. (1)

Celebra la Cofradía
este esperpento (bis)
al darle a la sardina
el pasamento. (1)

Cantad homiños de Lugo
el sonsonete (bis)
que lleva a la sardina
hasta el templete. (1)

Luce crespones de luto
la Peña Anda (bis)
para honrar el festejo
de la parranda. (1)
Loor a Goya y Luciente
genio del arte (bis)
que nos dejó en prenda
este estandarte. (1)

Se ha muerto la sardina
esta mañana (bis)
al tomar la ceniza
¡qué ceniza! (1)

Gloriemos al rey castizo
Carlos III (bis)
promotor en España
de este entierro. (1)

Mirad la Plaza de Abastos
mustia y silente (bis)
por ser hoy la sardina
la gran ausente. (1)

Con este canto postrero
así termina (bis)
la procesión del entierro
de la sardina. (1)

Un confrade
portando o escarpiante.

1.2.2. ESTROFAS OU FERRETES QUE RECITA O GRAN ESPETÓN
NA PRAZA DO CAMPO

¡ Alto ya!, deténgase la gente
en esta típica Plaza;
que por ser rincón famoso
es estación obligada.

ESTRIBILLO. Recita a confraría
ESTE É O BURRO DO ANTROIDO
LEVÁ TALLE O RABO
E BÍ CALLE O COIRO
BÍ CALLO BEN
HASTA O ANO QUE VEN. (1)

De los negocios de antaño
quedan solamente dos,
la librería de Alonso
y el figón de Ferreirós. (1) Estribillo.

Quieren hoy sus regidores
demostrar sus sentimientos
colocando en sus balcones
lienzos con crespones negros. (1)

Bella plaza porticada
que de Lugo sois ombligo;
zoco, ágora, mentidero
y taberna de buen vino. (1)

Gesto que les enaltece
al honrar así el sepelio
e la honorable sardina
prima hermana del jurelo. (1)

Cuna de cantores,
de un obispo y un poeta, Fray
Plácido Rey Lemos
y Aureliano José Pereira. (1)

Fue en otrora la fuente,
redundante panteón,
donde moró la sardina
en el fondo del pilón. (1)

Plaza alegre y confiada
del amor sois antesala:
a cien metros de la fuente
ya está la «Rinconada». (1)

Pero quiere hoy la Cofradía
que nuestra humilde hermana
tenga por marco el Cantón
y el templete por morada. (1)

Llamado «Barrio Galante»
por «Simón el cagarriá»
que en román paladino
barrio es de putería. (1)

Perdona la procacidad
¡oh! glorioso San Vicente.
Por cita tan vergonzosa
sé con nosotros clemente. (1)

Aquí termina esta oda,
nostálgica y parrandera
abandonemos la Plaza
sigamos por la Ruanueva. (1)

O Gran Espetón recitando
algúns ferretes na Praza do Campo.

1.2.3. ESTROFAS OU FERRETES QUE RECITA O GRAN ESPETÓN NA PRAZA DA SOIDADE

Ya estamos en el Rastro
o Plaza de la Soledad;
y en esta pobre capilla
ubicado en su celdilla
está San Antonio Abad.

ESTRIBILLO. Recita a confraría.

ESTE É O PORCO DE SAN ANTÓN
DESDE O FUCIÑO
HASTA O XAMÓN
TODO ÉL SABE BEN
INSÉCULA SECULORUM. AMÉN. (1)

Que Patrón es este Santo
de todos los animales
desde el cerdo al ruiseñor
pasando por el Regidor
y todos sus concejales. (1) **Estribillo.**

Queremos pedirle al Santo
-aprovechando este evento-
que resuelva los problemas
que tenemos por docenas
en nuestro Ayuntamiento. (1)

Terminado el breve inciso
continuemos el calvario;
prosiga, la Cofradía,
recite ya la letanía
y eche humo al incensario. (1)

Digamos a la Plaza, adiós
a San Antonio Lacoeiro,
a la iglesia Parroquial,
al Museo Provincial
Y al Carril do Carboeiro. (1)

O alcalde Vicente Quiroga entregando unha placa a José Barreiro pola recuperación do Enterro da Sardiña no ano 1985. Ao seu carón o líder da oposición socialista naqueles intres, Varela Flores.

Ano 2003. Os confrades do Santo Enterro lendo os ferretes, acompañados da orquestra e do público en xeral.

1.2.4. ESTROFAS OU FERRETES QUE RECITA «O GRAN ESPETÓN» NO TEMPLETE DE MÚSICA DA PRAZA DE ESPAÑA.

A todo el pueblo de Lugo
y al personal forastero.
Escuchad con atención a
Vuestro hermano Espetón
el ferrete parrandero.

**ESTRIBILLO. Recita a confraría
e o pobo en xeral.**

NIN CO ALCALDE QUIROGA
E SEN A XENTE DO BLOQUE
SIGUE SENDO O AXUNTAMENTO
A CASA DE TÓCAMERROQUE. (1)

Dijo el alcalde Quiroga
cuando tomo posesión
hagamos un Lugo nuevo
aunque ello nos cueste un huevo
y sólo nos quede un riñón. (1) **Estribillo.**

Pero la realidad fue otra:
que llegando a estas fechas
Lugo está peor que antes,
y es que estos bergantes
no dan una a derechas. (1) **Estribillo.**

Las calles, llenas de baches,
de tristes noches oscuras;
la ciudad es un muladar,
un paupérrimo aduar,
un almacén de basuras. (1) **Estribillo.**

Le lavaron con premura
la cara al Ayuntamiento,
y es lo que dice la gente:
¿No sería más urgente
que lo lavasen por dentro? (1) **Estribillo.**

¡Oh Ciudad del Sacramento!
quien te ha visto y te recuerda
en paz, tranquila y serena,
limpia cual áurea patena
hoy llena de fango y mierda. (1) **Estribillo.**

En mayo del ochenta y tres
Lugo estrenaba concejo
con alcalde aliancista,
oposición socialista,
de porvenir muy complejo. (1) **Estribillo.**

Pero hubo total consenso
en las primeiras sesiones;
todo fueron alegrías
se repartieron canonjías
y fijaron mogollones. (1) **Estribillo.**

Poco después del consenso
se trocó en discrepancia
entre Varela y Quiroga,
asunto que aún trae cola
de capital importancia. (1) **Estribillo.**

Desde entonces hasta hoy
son las sesiones del pleno
una enconada batalla,
una auténtica morralla,
una Babel en pequeño. (1) **Estribillo.**

(Babel que tiene su torre
que quedó cual barquillera,
al cometer el dislate
de suprimirle el remate,
que ostentaba por cimera). (1) **Estribillo.**

Cada cual va a lo suyo;
del pueblo, ¡xa nin se sabe!
Pero en otras elecciones
a esta grey de «mandilones»
los va a votar su padre. (1) **Estribillo.**

Y si os pasó por el magín
el volver a la Alcaldía,
podéis esperar sentados
en esos bancos cagados
del parque de Rosalía. (1) **Estribillo.**

Para hinchar el protocolo
en los actos oficiales,
pretenden estos cipayos
adquirir siete caballos
diestros en aires marciales. (1) **Estribillo.**

Y es opinión general
que para estas andaduras,
se habiliten siete ediles,
pues para los desfiles
no precisan herraduras. (1) **Estribillo.**

Dejad a un lado el boato
protocolo y etiqueta;
Vestir el traje corriente
que así más fácilmente
podréis cambiar de chaqueta. (1) **Estribillo.**

HACED DE NUEVO LAS PACES
Y CUMPLID VUESTRAS PROMESAS;
MIRAD QUE ES MUCHA LA MIES,
NO GOBERNÉIS CON LOS PIES
HACEDLO CON LA CABEZA. (1) **Estribillo.**

RITUAL QUE SE REALIZA NO MOMENTO DO ENTERRO DA SARDIÑA

ESTRIBILLO
(Música de los llorones de los Gavilanes)
No hay por qué sufrir
no hay por qué llorar
por esta sardina
que vamos a enterrar.
No hay por qué sufrir
no hay por qué llorar.
si al final de todo
habrá de resucitar (1)

1ª ESTROFA

Desde Vivero
a nuestro pueblo
otros pescados nos
llegarán
y en la Cuaresma
habrá abstinencia
pulpo y merluzas en San Froilán. (1) **Estribillo.**

Que más quisiera el pueblo
que esta paz se realizara
en un abrazo sincero
como el de Maroto a Espartero:
¡ El abrazo de Vergara! (1) **Estribillo.**

Sufrido pueblo lucense
aquí acaba el repertorio..
En verdad os prometemos
que el próximo año estaremos
aquí frente al Consistorio. (1) **Estribillo.**

Tres de la tarde, la noche;
tras de la noche, la aurora;
con la luna por testigo,
gritad todos conmigo
¡ Viva la madre superiora! (1) **Estribillo.**

2ª ESTROFA

Aquí acaba la parranda
con este cómpito funeral
con la sardina
Cada cual va a lo suyo;
así termina
por este año el Carnaval. (1) **Estribillo.**

2. O Enterro da Sardiña nos anos 1986-1987

No mes de Xaneiro do ano 1986 constituíuse dun xeito oficial na casa do Concello a xestora da «*Confraría do Enterro da Sardiña*». Estaba formada por *Alejandro*, en representación do Círculo das Artes; *Manolo Granxeiro*, *Juan Méndez*, *Sevilla*, *Luís «el gordo»*, *Antonio Penedo*, *Jorge Rivera*, *Gerardo Pardo de Vera*, *Francisco Rivera* e *José Barreiro*.¹⁶

A confraría está rexida por cinco principios básicos: apertura a todos os grupos sociais; ser un bo lucense; posuír sentido do humor; ser afeccionado á música e ao canto; e consolar ao triste.¹⁷

Denantes do día do enterro realizáronse varios ensaios no Círculo das Artes¹⁸ coa finalidade de que cada confrade soubese o rol que tiña que desempeñar o día propio da celebración do ritual. Este ano houbo dúas modificacións con respecto ao ano anterior.

Unha afectaba ao percorrido do Enterro, que ía ser máis curto, transcorrendo pola Alameda, Conde Pallares, Cruz, Praza da Soidade, Teniente Coronel Teijeiro, Armaña, Dr. Castro, Cantón e templete da Praza de España. «*El recorrido, que se iniciará, como en la anterior ocasión, a la altura del Círculo de las Artes, será más corto, discurriendo por las calles típicas, las del viejo Lugo*».¹⁹

A outra modificación estaba ligada á incorporación da carroza fúnebre.» *El «Estandarte Insignia abría la marcha con otros curiosos estandartes; después, las filas de confrades, el «Gran Espetón», la carroza funeraria, los incensarios, la sardina, como «Gran Escarpinante», los marineros, don Carnal, doña Cuaresma, el coro de plañideras, las autoridades, la banda, el coro y todo el público que seguía tras de la procesión*».²⁰

Con respecto ás melodías non hai variacións, agás os ferretes que «*O Gran Espetón*» recita desde o templete da música, e que fan alusión á cidade e aos seus rexidores. Terán unha boa carga de crítica e burla, dirixida preferentemente á corporación municipal, mais sempre nos límites da elegancia e da corrección. Polo que respecta ao «*Canto Patético*», as melodías que se recitan na Praza do Campo e da Soidade, e a música dos choróns da zarzuela «*Los Gavilanes*» vai ser a mesma.

2.1. Ferretes do Enterro da Sardiña do ano 1986

Nas estrofas ou salmodias que «*O Gran Espetón*» menciona desde a Praza de España, faise mención á política sen mínimos pactos coa oposición, que poida garantir, algunha realización práctica para a cidade. De aí que o estribillo cantado por toda a «*Confraría do Enterro*» sexa o reflexo da actual situación de deficiencia do noso concello.

Ano 2003. Elementos de crítica da comitiva fúnebre.

Ano 2011. Os portadores do cadaleiro da sardiña amosándoo ao público.

Inclito pueblo de Lugo
cachondo y sentimental.
pueblo que hoy se aglutina
para enterrar la sardina
y dar fin al Carnaval.

Como quien somos, cumplimos,
que cumplimos es notorio;
ya estamos en el templete
para lanzar el ferrete
contra nuestro Consistorio

Estribillo:

POR CULPADA OPOSICIÓN
E DO ALCALDE QUIROGA
É O NOSO AYUNTAMIENTO
PIOR CA CASA DA TROYA (1)

Le dijimos hace un año
al concejo municipal:
haber si sois capaces
de hacer pronto las paces
para bien del personal. (1). **Estribillo.**

También se les rogaba
que no hicieran más el oso;
que gobierno y oposición
zanjaran toda cuestión
en un abrazo amistoso. (1).

Pero al hacer caso omiso
a nuestros buenos consejos
a Lugo hacen la puñeta,
sólo van por la peseta
este «fato» de pendejos. (1).

Y ante tanta felonía
y la falta de consenso,
a nadie ya causa asombro
que vaya manga por hombro
todo en el Ayuntamiento. (1).

Sabido es que el alcalde
en tarde de Abril aciaga
del brazo de Mosteirín,
se fue a Portomarín
e ingresó en la «Alquitara». (1).

Con ello quiso Vicente
agradar al señor Fraga
buen quemador de aguardiente,
a quien conoce la gente
por el Rey de la queimada. (1).

Entre lo de la «Alquitara»
y la falta de comprensión,
va transcurriendo el mandato
sin hacer nada sensato
en bien de la población. (1).

¡ Es la guerra: Más madera!
En el seno de Alianza
estalló la gran movida:
fue la lista sumergida
la que originó la danza. (1).

Para lavar el Partido
hizo Carro una gestora
que preparó la colada;
se lo dijeron a Fraga
y a Rita la Cantadora. (1).

Tiene que lidiar Quiroga
además de la oposición
un IVA que su partido
como valor añadido
le metió como agujón. (1).

En Madrid sobre un sofá
Felipe y Manolo Fraga
repusieron el Tenorio,
hizo la Brígida, Gregorio:
don Gregorio Peces Barba.(1)

En cambio en nuestra ciudad
no fue posible el injerto;
no se encontró la resina,
tampoco la Celestina
que se los llevara al huerto. (1)

Se celebra el Corpus Christi
con gran fausto y esplendor,
Quiroga en nombre del pueblo
hará la Ofrenda en gallego
delante del Altar Mayor. (1)

Vistieron con nueva gala
a la Guardia Municipal
el día de la Infraoctava.
La gente se preguntaba
si todo el año es Carnaval. (1)

Parecía la guardia mora
de la era Franciscana:
con capa, lanza y morrión,
iban en la procesión
como guardia pretoriana. (1)

Le seguía la mesnada
con negras batas de cola;
con sus bastones de mando,
y con los ojos en blanco
pensando en la comilona. (1)

Pronto se irán al carajo
los satélites y el Astro;
por lo que, el próximo año,
este singular rebaño
irá en busca de otro pasto. (1)

A todos como consuelo
les darán un chupa chup
para que sigan chupando;
para que de vez en cuando
vayan a tomar... por Moscú. (1)

Sufrido pueblo lucense.
Aquí acaba el repertorio.
En verdad os prometemos
que el próximo año estaremos
aquí frente al Consistorio. (1)

Tras de la tarde, la noche;
tras de la noche, la aurora;
con la luna por testigo
gritad todos conmigo
¡Viva la Madre Superiora!

Algúns confrades lendo os ferretes na
Praza do Campo

A comitiva fúnebre pola rúa da Raíña.

O Enterro da Sardiña do ano 1987 correu a cargo a nivel organizativo da «*Muy noble confraría da Parranda*», que contou como no ano anterior co patrocinio do Concello e a colaboración do Círculo das Artes.²¹ Polo que respecta a comitiva da procesión, ao seu percorrido, e ao recitado das salmodias houbo a mesma planificación que nos anos anteriores. Únicamente a novidade recaeu sempre nos «ferretes» que «*O Gran Espetón*» pronunciaba e segue pronunciando todos os anos desde o templete da música e que varían con respecto aos anos anteriores, xa que son un medio indispensable para realizar unha crítica burlona, sarcástica e satírica, mais dentro duns límites, as institucións estatais, autonómicas e locais, sendo estas últimas sobre as que máis se incide.

2.2. Ferretes do Enterro da Sardiña. Ano 1987

Nos ferretes que «*O Gran Espetón*» recita desde a Praza de España faise unha crítica a certos políticos como **Ramón, Mosteirín, Marina Cillero...** e sobre todo á viaxe que a Corporación Municipal fixo a Arxentina con diñeiro público.

Me han pedido y acepto emocionado
que diga el ferrete en Carnaval.
Hablar aquí me deja acojonado.
Me dispongo a ello, pueblo bien amado,
Si, a oirme, está dispuesto el personal.

¿Qué tendrá esta casa y su poltrona
que quien gusta de ella se embrutece
y la ansia y la sueña y se enmemece
e, incluso, -¿lo digo?- se abribona
si, en ella, tras gustarla, no se mece?.

Lo hago en verso, que conste ¡ qué carajo!,
que hacerlo en prosa es cosa muy sencilla,
aunque, en verso, me cueste más trabajo.

El caso es bien sencillo. Está Ramón
que, lustros y más lustros, la está usando.
La gente ya lo dice: ¿Hasta cuando
gozarás la poltrona, picarón...?
El asiento, Ramón, ¿está muy blando?.

Quitadle a los disfraces, la polilla:
la vieja que se ajuste su refajo
y el viejo recomponga el calzoncillo
y la niña quinceañera su sostén.
Que no lo haga ya, de tapadillo.
(Pasaba eso en tiempos del Caudillo,
que en gloria esté in saeculorum. Amén).

La gozaste, Ramón, en el franquismo.
Con el centro también y aún ahora
que estamos en pleno socialismo.
Es ya hora de dejarla. ¡Es la hora...!
Lo tuyo, Ramón, es de egoísmo... ¡.
¿Hablar de Mosteirín...? ¡Cosa sabida...!
Alfredo Horacio está en la movida.
Se crece, nos enrosca, nos ahoga
-que lo diga el Alcalde D. Quiroga-
que tiene la lección bien aprendida.

Que los suegros reajusten la sonrisa
y la suegras se cepillen el bigote
y que el punky se lave la camisa
y, de paso, la cara, de rebote...
¡No hay Dios que los aguante de esa guisa...!

Y, hablando del Alcalde D. Vicente...
¿Qué nos trajo el Alcalde-Presidente
-o qué llevó- en su viaje a la Argentina...?
A ver: ¿Quién es el guapo que adivina...?
¡ que nos de una respuesta convincente...!

Paso,ahora,pues ya he hecho un inciso
a hablaros de nuestro Ayuntamiento.
¡Atentos, concejales...Os aviso
que voy a hablar. Y bien que lo lamento
el olvidar pedirlos el permiso.

¿Qué pasó en el Río de la Plata?
¿No habrá quién lo diga y te delate...?
¡ Ah pillín...! Te quitaste la corbata
y te fuiste a tomar, quizás, un mate
con una tanguista. ¿O fue un cubata...?

Hay quien dice que el edil Granxeiro
bailó un tango canalla, de arrabal
-tocaba el acordeón don Luís Cordeiro-
y Julio Giz, un vaso de ribeiro
se bebía y decía: «No está mal...»

No faltó, tampoco, Sánchez Carro
que fue a la Argentina a dar la lata.
Don Alfredo le trajo a su Cacharro,
por supuesto, le trajo...una corbata.
(Y creo que pilló un buen catarro...).

¿Qué hizo, por la Pampa, la Cillero
y Pepe, el del «staff» y Julio Giz?
¿En qué se gastó tanto dinero...?
Confíésalo, Vicente, y sé sincero...
El mal olor ya llega a mi nariz...

En este viaje. ¡ay! en este viaje
se llenó de mierda todo el Pleno.
Lo que me era en un principio un homenaje
terminó en Brasil, en desenfreno
y eso jode, Vicente, y da coraje.

Dous confrades, Manolo e Dorita, amosando a súa crítica.

Esta casa es puro cachondeo.
Yo diría, más bien, que es de locura.
Que os fuisteis a Argentina de burreo.
De juerga. A tanguear. De pendoneo.
Y ahora os pasa el pueblo la factura.

Termino ya. En Lugo es Carnaval.
Enterremos, alegres, la sardina.
Todo se permite y hasta es normal
Contar lo que ocurrió en la Argentina
que fue una honesta bacanal.

Y concluyo. Esto es broma. Estoy de guasa.
La gente de esta casa es buena gente...
a la hora de comer y en su casa.
Y yo –lo juro- un tonto irreverente
que, a veces, sin quererlo, es que se pasa.

Comience la Cuaresma arrepentidos,
Que, yo, arrepentido, estoy también.
Se oyen de los gatos los maullidos
que piden la sardina. Y sus bufidos.

Decid conmigo, ahora... Todos: «Amén».

ANTONIO ESTEBAN. Marzo 1987.

A comitiva fúnebre accedendo á Praza de España.

3. O Enterro da Sardiña nos anos 1989-1990-1991

No ano 1988 non puido saír o Enterro da Sardiña por problemas persoais dalgúns membros da confraría, que participaban habitualmente.

No ano 1989 *Manolo Granxeiro*, aceptando o encargo de *José Barreiro*, foi nomeado presidente da Confraría do Enterro da Sardiña. Os seus membros ensaiaron varios días no Círculo das Artes para ter todo a punto o mércores de cinza.

O Enterro da Sardiña saíu, como todos os anos, ás oito da tarde do Círculo das Artes. Este evento estivo organizado pola *Muy Noble Confraría da Parranda*, colaborando tamén o Concello e o Círculo das Artes. Estivo acompañada, como en anos anteriores, por estandartes, incensarios, mariñeiros, choronas, coro e música. Como figuras notables: *O Gran Espetón*, *O Gran Escarpinante*, *Don Carnal* e *Dona Coresma*. No percorrido, que foi o habitual destes últimos anos cantouse o Canto Patético, tanto na Praza do Campo como na da Soidade. Logo, a comitiva fúnebre accedeu á Praza de España polas rúas de Armañá e Doutor Castro. Alí, o Gran Espetón, que era *Gerardo Pardo de Vera*, procedeu á lectura dos ferretes. Algúns reflectían o enfrontamento existente entre *Vicente Quiroga* e *Cacharro Pardo*.

No me meteré en la obra
ni con él trabajaré,
que para lío me sobra
el que viene con AP²².

Hombres que blanquean dineros
a base de excavaciones
van a ser los primeros
en pillarse los muñones.

De los negocios subterráneos,
de las economías sumergidas,
de piratas mediterráneos,
y de lealtades fingidas...
y de todo mal,
libranos Don Carnal.

O Gran Escarpinante, o Gran Espetón e varios estandartes.

Ao rematar o enterro a confrade *Pilar Revilla*, en representación dos demais, impuxo a *José Barreiro* a primeira insignia de ouro do Enterro da Sardiña. Xa durante o desfile un confrade adicoulle un ferrete que dicía:

Permitanme si no ofendo
que haga un inciso genial
para elevar a un señor
que es quien mueve el carnaval.
¡Que viva Pepe Barreiro,
que es primo de don Carnal!

No enterro do ano 1990, tanto a organización, como a comitiva, percorrido, canto patético e a música dos choróns dos Gabiláns é a mesma que nos anos anteriores. A novidade radica nos ferretes que «*O Gran Espetón*» pronuncia desde o templete da música, situado na Praza de España.

3.1. Ferretes do Enterro da Sardiña. Ano 1990

Foron elaborados por *Gerardo Pardo de Vera*, que fixo o papel do «*Gran Espetón*» no presente ano.

Almoneda de librero
será la triste memoria
de este loco Ayuntamiento
que quedará, tras el tiempo
en el desván de la historia.

En alcobas amatorias
de nuestra Diputación
en oscuros entreactos
se cocinaban los pactos
que nos cuestan un riñón

Quiroga se manifiesta
por fin contras sus patrones.
Arruinan su conciencia
y le minan la paciencia
tirando de sus calzones.

Y el romance y la pelota
que pregonó el mutuo afecto
de los chicos quiroguistas
traicionó a los socialistas
que ampararon al Prefecto.

El amor volvió en secreto.
Se pegó el gran revolcón:
Ulloa cambió el pijama,
Cacharro puso la cama
y don Vicente el colchón.

Vecinos, cosas veredes,
que colman vuestras paciencias:
contables muy distraídos,
que ahora llaman los más vivos,
traficantes de influencias

Varios confrades amosan estandartes e outros elementos de crítica.

A orquestra do «Enterro da Sardiña».

O Enterro da Sardiña do ano 1991 repetiu a mesma organización, os mesmos criterios para dispoñer a comitiva, o mesmo percorrido e as mesmas cantigas que en anos anteriores. Mesmo os ferretes, que se mencionaban desde o templete da música e que adoitaban ser diferentes aos anos anteriores, neste ano por enfermidade do que os fixo son os mesmos que o ano anterior.

A comitiva fúnebre estivo dirixida polo xerente do Patronato de Cultura do Concello de Lugo, **Francisco Rivera Cela**, que recitou diferentes salmodias do «*Canto Patético*» tanto na Praza do Campo como na da Soidade. Ao chegaren o desfile funerario á Praza de España, Francisco Rivera citou uns breves pareados adicados ao alcalde e aos concelleiros **Xullo Méndez e Cándido Sánchez Castiñeiras**. Finalmente, **Jorge Rivera** desde o templete da música volveu rememorar os ferretes que o ano anterior elaborara **Gerardo Pardo de Vera**.

4. O Enterro da Sardiña nos anos 1994 e 1996

Tras un paréntese de dous anos, o Enterro da Sardiña volveu saír no ano 1994, organizado polo *Patronato de Cultura do Concello* e a recién creada *Asociación de amigos do Entroido*. A comitiva fúnebre saiu ás 20,30 horas do Círculo das Artes. O percorrido do enterro, a disposición da comitiva fúnebre, e as salmodias que se pronunciaban nas Prazas do Campo e da Soidade, eran as mesmas de anos anteriores. A única variante eran os ferretes que se cantaban desde o templete da música. Este ano a Asociación de amigos do Entroido cantou unha copla, que pretendía ser un resumo de todo o acontecido na cidade o pasado ano. Así, había referencias a Continente, ás eleccións galegas e ás corruptelas políticas. Tamén houbo algúns ferretes adicados ao edil socialista **José Antonio Mouronte Neira**.

En la Casa Consistorial
aquello era un infierno
y la cosa iba muy mal
por falta de gobierno.

Y entonces con mucha fe
se esclareció el horizonte
en cuanto los del PP
se atrajeron a Mouronte.²³

Asimesmo tamén houbo algunhas críticas contra o alcalde Notario.

Que no sólo son taponés
que el desperfecto es muy vario
por muchas de las razones
que nos quiera dar Notario.

Ademais, este evento aproveitouse para establecer un paralelismo entre o Liceo barcelonés e a muralla romana.

Mientras se llora sobre las ruinas (que más bien parecen cenizas de falla),
en nuestra ciudad de Lucus Augusti,
sin que a nadie importe
se cae la Muralla.

Venga usted a Lugo, señorita Alborch.
Venga usted, ministra de sonrisa clara
venga a condolerse, como en Barcelona
al ver el estado de nuestra muralla.

No ano 1995 non houbo enterro, mais si volveu saír cunha climatoloxía adversa no ano 1996, repetindo a mesma organización; os mesmos criterios para dispoñer a comitiva; o mesmo percorrido e as mesmas cantigas, tanto na Praza do Campo como na da Soidade, que en anos anteriores. Varios membros da coral de San Antonio cantaron algunhas coplas referidas aos concelleiros, que integraban o grupo de goberno.

III. O ENTERRO DA SARDIÑA NO SÉCULO XXI

1. Ano 2000

No ano 2000 *Mercedes Barreiro González*, filla de *José Barreiro*, e o seu esposo *Andrés Rubino* decidiron recuperar a «*Confraría do Enterro da Sardiña*»²⁴ como fundamento imprescindible para que este peixe puidera seguir enterrándose simbolicamente coma sempre. Inicialmente, contaban co apoio inestimable do concelleiro de Cultura, naqueles intres o *Sr. Eguibar*, e do Círculo das Artes. Tamén desde o primeiro momento tiveron o apoio de coñecidos; de membros da devandita confraría, e de moitas persoas en xeral, xa que vían con agrado a recuperación dun evento que tivera moita repercusión social na cidade de Lugo.

Pois ben, este mesmo ano, decidiron sacar de novo o Enterro da Sardiña polas rúas da capital lucense. Por tal motivo, comezaron cos preparativos e os ensaios pertinentes. Estes últimos fixéronse, coma sempre, no Círculo das Artes, de onde o mércores de cinza saíu a comitiva fúnebre ás oito da tarde.

O desfile do enterro ía encabezado polo estandarte da *Moi Nobre e Festiva Confraría da Parranda*, que é unha réplica do mascarón pintado por Goya. A continuación, o «*Gran Espetón*», especie de sumo sacerdote, vestido cunha roupaxe de cor negro -capa e capuchón- e vermello, que é o encargado de recitar os ferretes no transcurso do percorrido procesional e, logo, ao seu remate no templete da música, vai acompañado námbolos dous lados dunha parella de acólitos provistos de incensarios. Logo, vén a sardiña de cartón cravada nun tridente, e en ámbolos dous lados unha parella de confrades cos carteis, que fan alusión ao Círculo e ao Concello, como entidades colaboradoras do evento. Posteriormente, o cadaleito da sardiña levado nas súas andas por seis pescadores cos seus traxes de faena de cor amarelo; vai acompañado de dous confrades, que portan os estandartes alusivos a D. Carnal e a Dª Coresma, e de dúas ringleiras de confrades vestidos con roupas de cor negro. No centro da comitiva fúnebre vai a banda; os seus integrantes van vestidos con roupaxe de cor vermello. Na parte final do enterro adoitan ir os seguintes estandartes: o do gato, coa súa tixola baleira de peixe; outro, coa grella; e finalmente, os do burro e o porco, que levan inscritos dous ferretes que a confraría adoita cantar nas Prazas do Campo e a Soidade, respectivamente.

ESTANDARTE DO BURRO

ESTE É O BURRO DO ENTROIDO,
LEVÁNTALLE O RABO
E BÍCALLE O COIRO,
BÍCALLO BEN,
ATA O ANO QUE BEN.

ESTANDARTE DO PORCO

ESTE É O CERDO DE SAN ANTÓN,
DENDE O FUCIÑO
ATA O XAMÓN,
TODO ÉL SABE BEN,
IN SECLA SECULORUM. AMÉN

O cadaleito da sardiña portado nas andas por catro mariñeiros.

Pechaba a comitiva fúnebre o coro xeral e o público acompañante.

Con respecto ao percorrido iniciábase na Alameda ao carón do Círculo das Artes, onde se entonaba o primeiro canto, anunciando deste xeito o comezo da escenificación. Logo proseguía por Conde Pallares e a rúa da Cruz, onde adoitaban deterse diante do bar Anda, para dedicarlle a súa peña unha das estrofas do «*Canto Patético*», interpretado na procesión.

A primeira parada importante tiña lugar na Praza do Campo, onde *o Gran Espetón*, recitaba as primeiras estrofas do Enterro da Sardiña, sendo coreado cun estribillo pola confraría en pleno, relacionado co estandarte do burro.

A comitiva fúnebre, logo desta parada, continuaba a súa marcha pola Ruanova ata chegar á Praza da Soidade, onde se detiña de novo. Aquí o «*Gran Espetón*» volvía a pronunciar outras estrofas adicadas á Praza do Rastro e á capela da Soidade, sendo coreado cun estribillo pola confraría en pleno, mais esta vez relacionado co estandarte do porco.

Logo de cubrir o traxecto por Santo Domingo e a rúa da Raíña, a comitiva dirixíase, atravesando a Alameda, ao templete da música. Neste lugar, ao igoal que fixera na Praza do Campo e da Soidade, *o Gran Espetón* recitaba un amplo repertorio de «ferretes» onde a crítica ao Concello era a nota esencial. Finalizada a interpretación da última salmodia, procedíase a enterrar simbolicamente á sardiña entre os lamentos das choronas.

No momento actual, tanto a estrutura da comitiva fúnebre como o percorrido que realiza, segue sendo o mesmo. Hai pequenas variacións en canto que a participación e máis numerosa, e logo poden incorporarse carteis alusivos a problemas moi puntuais.

En relación aos ferretes, todos estaban e siguen estando escritos en galego. Sen embargo, no *Canto Patético* houbo no transcurso destes anos algúns cambios:

Uns estiveron relacionados coa participación de moitos bares, situados no casco vello da cidade. Polo tanto, non resulta estraño que se elaboraran estrofas alusivas a esta colaboración, e que foran recitadas durante algúns anos, ata que se decidiu conceder aos bares colaboradores uns diplomas acreditativos.

1. 1. Coplas adicadas aos bares colaboradores

Paramos a procesión
que ninguén siga (bis)
pois nesta estación,
temos o «VIGAS» (bis)

Loce crespóns de loito
a «PENAANDA» (bis)
para honrar o festexo
da súa «parranda» (bis).

Chegamos á Catedral
para rezar, (bis)
pero antes no «DANIEL»,
imos parar. (bis)

Entramos todos na praza
co San Vicente, (bis)
que aquí tamén «O POTE»
está presente. (bis)

Bebamos todos no «CAMPOS»
máis no «TOSAR», (bis)
que tamén no «BAR ANTAS»
van convidar. (bis)

Do «XARRA» e máis do «KOKA»
trae un grolíño, (bis)
e pola Rúa Nova
vai a modiño. (bis).

Sigamos a andadura
na «NOSA TERRA», (bis)
que o «MESÓN DA RÚA»
xa nos espera. (bis).

A partir do ano 2009, elaborouse un novo Canto Patético, que recolle algunhas estrofas do anterior.

1. 2. Canto Patético para interpretar na procesión

ESTRIBILLO:

ESCOITADE O MEU CANTO
ESCOITADE O MEU CANTO
E DAS FRIDAS CHORONAS
O SEU TRISTE PRANTO. (1)

Oíde os tristes arpegios
desta salmodia (bis)
que anuncian o comezo
da gran parodia (bis) (1)

Celebra a confraría
este esperpento (bis)
ó darlle á sardiña
o paramento. (1)

O Gran Espetón na comitiva fúnebre
acompañado de dous acólitos.

O cadaleito levamos
con gran tristura (bis)
coa cuaresma vaise
tanta fartura (bis) (1)

Facemos o vía crucis
imos rezar (bis)
o camiño da Cruz
hai que empezar (bis) (1)

Baixando a rúa da Cruz
segue o camiño (bis)
para matar a sede
veña un grolíño (bis) (1)

É obrigada parada
a Praza do Campo (bis)
xunto ao San Vicente
fai un descanso (bis). (1)

1.3. Estrofas pronunciadas polo « GRAN ESPETÓN» na Praza do Campo

ESTRIBILLO.

ESTE É O BURRO DO ENTROIDO
LEVÁNTALLE O RABO
E BÍ CALLE O COIRO
BÍ CALLO BEN
ATA O ANO QUE VÉN.(1)

Comer e beber na praza
e forzas coller (bis)
para seguir o vía crucis
sen padecer (bis) (1)

E temos moitas capelas
pra visitar (bis)
que pola Rúa Nova
has de parar (bis) (1)

Sigamos a andadura
coa nosa oración (bis)
na Praza da Soidade
colle o porrón (bis) (1)

Morreu a triste sardiña
esta mañá (bis)
o mércores de cinza
vana enterrar (bis) (1)

Cantade homiños de Lugo
a cancioncita (bis)
que ata o novo quiosco
leva a sardiña (bis) (1)

1.4. Estrofas pronunciadas polo «GRAN ESPETÓN» na Praza da Soidade

ESTRIBILLO

ESTE É O POCO DE SAN ANTÓN
DENDE O FOCIÑO
ATA O XAMÓN
TODO EL SABE BEN
IN SECULA SECULORUM. AMÉN (1)

Gloriemos ó rei castizo
Carlos III (bis)
promotor en España
deste enterro (bis) (1)

Mirade a Praza de Abastos
murcha e silente (bis)
por ser hoxe a sardiña
este estandarte (bis) (1)

Co seu canto derradeiro
remata axiña (bis)
a procesión do enterro
desta sardiña (bis) (1)

Están as donas da casa
Tristes e mudas (bis)
ó quedar a coresma
sen cabezudas (bis) (1)

Comeza a abstinencia
con grande door (bis)
enerxía pra pasadla
danos Señor (bis). (1)

Quedou o gato amoucado
«n'outa» cocíña (bis)
«ó noon» ver no prato
a súa sardiña (bis) (1)

Adeus cachola e dente
chourizo e xamón (bis)
tamén nos despedimos
do bo lacón (bis) (1)

Comeza a abstinencia
con grande door (bis)
enerxía pra pasadla
danos Señor (bis). (1)
Loor a Goya e Lucientes
xenio da arte (bis)
que nos deixou impoñer
este estandarte (bis) (1)

Polo que respecta aos ferretes que «*O Gran Espetón*» pronuncia desde o templete da música da Praza de España²⁵ varían todos os anos, xa que a nota esencial dos mesmos é a crítica que se fai das autoridades estatais, autonómicas e sobre todo municipais.

1. 5. *Ferretes pronunciados polo «GRAN ESPETÓN» na Praza de España. Ano 2000*

Nas salmodias ou ferretes, que vai pronunciar «*O Gran Espetón*» na Praza de España, reflíctese unha crítica á política municipal e á da Xunta con respecto á ubicación do Hospital Xeral. Unha censura en canto aos problemas existentes no edificio Multiusos da Xunta relacionados coa ventilación. Finalmente, tamén, un xuízo desfavorable con respecto aos terreos da Ronda Norte...

A todo pobo de Lugo
ó persoal forasteiro
escoitade con atención
ó voso irmán Espetón
o ferrete parrandeiro

ESTRIBILLO (1). Recitar todos.

NO CONCELLO DE LUGO
NON SE SABE QUEN MANDA
SE OROZCO REXE MOITO
MOITO MÁIS GOBERNA BRANCA

A xente con inqueda
a negra data esmorece
e queda sempre temerosa
o fatal número trece. (1) **Estribillo.**

Máis ollade para o P.P.
¡ que bo peliño lles loce!
...pois quedáronse de pé
ó quedar só con doce. (1)

E zúmballe o boneco
e o boneco zumba
no Concello de Lugo
o P.P. xa non retumba. (1)

Os partidos progresistas
tralo pacto decisorio
afóutanxe xunta-las listas
para mandar no consistorio. (1)

As virtudes dos partidos
non cambian «nin por esas»
en canto están no cume
presto escuecen as promesas. (1)

E o pobo segue igual
ninguén lle muda o embigo
que unha cousa é predicar
e outra cousa é dar trigo. (1)

Máis con esta nova rúa
de solo xa non hai falla
que moita xente especula
aló pola Garaballa. (1)

Dixeron os que gobernan
que con votos abondosos
en quince ou vinte días
adeus pasos perigosos. (1)

Por riba do Castro de Lugo
furan e fan retratos
das canles e das vivendas
dos sobriños de Pilatos. (1)

Nin a Xunta nin o Concello
poden coa especulación
en temas da construción
só manda a Asociación. (1)

O novo Hospital Xeral
Non se sabe quen o argalla
xa veredes como ó final
lévano para Baralla. (1)

Non atinan coa solución.
E ármase o gran cacao
nin se fai en Montirón
nin alí en San Cibrao. (1)

A Ronda Norte de Lugo
endosáronlla a Fomento
pois para pagar as terras
non hai cartos no Concello. (1)

No multiusos da Xunta
traballan con mascariñas
¿quizabes mellor non estaban
nas antigas oficinas? (1)

Ó lado, no Monterrey,
indagan vestigios e razas
e os restos cos que topan
son xarras, vasos e tazas. (1)

Tamén esixen fiestras
porque aire puro fai falla
poden colle-las carpetas
e traballar na Muralla. (1)

A Avenida da Coruña
acaban de rematala
a ver se antes de tres meses
non volven xa a furala. (1)

Con tanto mudar de terreo
para o cuartel de San Fernando
se non nos están a enganar
é que nos están toleando. (1)

Esteamos sempre unidos
esta é a nosa cidade
e á muralla que a fagan xa
patrimonio da Humanidade. (1)

Faremos unha novena,
un triduo e responsorio
a ver se ó final sae á escena
o prometido Auditorio. (1)

Cidadáns de Lugo enteiro
acábanse estas letriñas
¡ Ata o ano vindeiro
noutro enterro da Sardiña! (1)

2. Ano 2001

2.1 Ferretes do Enterro da Sardiña

Nas estrofas ás que vai aludir «*O Gran Espetón*» desde o palco dá música da Praza de España, criticáanse certos problemas, que afectan á cidadanía de Lugo. Así, faise mención á contaminación do río Miño; á especulación do casco urbano e da ronda exterior; aos obstáculos do Concello para rehabilitar a Praza do Campo; aos problemas de tráfico. Tamén se fai referencia aos problemas entre os políticos do PP. – *Cacharro e Iravedra*- ...

A todo o pobo de Lugo
e ó persoal forasteiro
escoitade con atención
do voso irmán Espetón

Na cidade de Lugo
hai moitas caralladas
todo o río leva lixo,
e as casas suxeitadas. (1) **Estribillo.**

ESTRIBILLO. (1). Recitar todos.

ONTE FOROS POPULARES
HOXE BLOQUE E SOCIALISTAS
QUEN GOBERNA ESTE CONCELLO
SEMPRE SON OS CONTRATISTAS.

Lugo é, sen lugar a dúbidas,
«cuna» de especulación,
das cidades desta España
é innominia e valdón,
non só do casco urbano
e da ronda exterior,
¡ Qué vergoña Carrefour
e o recinto exposición! (1)

Asesinaron con saña
ó sofrido Padre Miño,
deixárono sen carballos,
sucio, agónico e podrido,
coa indefensión dun «niño». (1)

Un pedazo da torta
do noso gran murallón,
reparalo xa costou
medio ovo e un «riñón»,
Supóñase o auditorio
porque chámanlle auditorio,
que o ovo e medio que queda
o «riñón» e o corazón,
non serían suficientes
«pa» desbrozar de follaxe
todo este gran torreón. (1)

Uns dende os Paxariños,
e outros dende a Piringalla,
todos puxeron libriños
no Cumulum da muralla. (1)

No Concello de Lugo
toda a xente se pregunta
¡ Por qué o Alcalde promete
e non dá nada nunca?
Pedimos un auditorio
¿ E para cando será?
entre dimes y diretes
xa quizais non chegará. (1)

As funcións do Auditorio
teñen moitos achegados
pero di a oposición:
«non hai asentos numerados».
é que se fai pequeno,
que fagan outro máis grande
«pa» que entre Lugo enteiro. (1)

Eguibar non ten pelo
de tanto traballar,
que chame a Xoán Méndez
«pa» que lle veña axudar. (1)

Xoán Méndez dí sempre:
«todo é improvisación»
pois que chame aos seus colegas
e menudo colocón. (1)

No PP manda Iravedra,
que moitos males o aflixen.
En cousas desta provincia
Cacharro é o que dirixe. (1)

Como se apelida Arias,
o bo de don Ramón,
que no goberno central
deixárono sen «sillón»,
e así por ese motivo,
está que bufá o señor. (1)

¡ Señores do Concello
que falades tanto!
calade e amañade,
a nosa Praza do Campo,
¡e se asiña non o faceis...!
por tenerla deste xeito
proponemos que se colgue
cada mes a un Concelleiro. (1)

Xentes cheas de coraxe,
de ilusión e de cariño,
abriron con gran valor
e tamén con moito tino,
un local de hostelería,
cheo de gusto e sentido
na zona máis maltratada
desta cidade de Lugo,
despellejada e ruínosa,
na mesma rúa do Miño.
¿Qué pasa cos nosos gobernos
que non nos deixan medrar,
rehabilitando con xeito,
zona tan particular?
¿Ou é que pretenden de novo
o volver a especular? (1)

A Muralla é un Patrimonio
que sempre tivemos en Lugo,
a Unesco quixo que fora,
un ben para todo o mundo,
que é Patrimonio Mundial
a susodita sí nolo dixo,
¡como se non o soubéramos xa! (1)

O ciclo de teatro clásico
e tamén a Caixa Nova,
actualizaron con triunfo,
nesa cousa, que non sei...
porque chámanlle auditorio,
xa o dixo Concha Velasco
chea de frío e rabiosa
Isto si que sigue sendo
un completo matadoiro». (1)

Xa protestan os pedáneos
que non os atende Orozco,
recorren a dona Branca,
«pa» que desfaga os entornos. (1)
Se lle din a Xosé Clemente
estando de profesor,
que Branca lle ía a tomar
diariamente a lección,
mandaría ata á merda
a cadeira e o bastón. (1)

Se Orozco di que si
e Branca di que non
con esta disquisición
vaise o mico de collón. (1)

Pedímoslle a Liñares
que saia axiña á rúa
e que o tráfico amañe
sen chamar tanto á grúa. (1)

De político en discordia
actor de cinematógrafo.
Fraga vai ser contratado
nun papel estelar
para protagonizar
Parque Jurásico 2. (1)

A oposición berra e berra
e non deixa de berrar.
¿Qué fixeron eles antes?
que lle pregunten a Xoán. (1)

No Incio e tamén en Sarria,
xa apareceron dúas vacas
desas que chaman tolas,
mais eso é «una cosita»
que case a ninguén lle importa.²⁶
¿Tampouco nos va a importar,
aínda que pode traer cola...,
que no goberno central
teñan outra inoperante,
que non sei si é outra vaca
pero si sei que está tola? (1)

Sufrido pobo lucense
aquí remata o repertorio
en verdade vos prometemos
que o próximo ano estaremos
aquí fronte ó Consistorio.

¡ VIVA O ENTROIDO!

3. Ano 2002

3.1. Ferretes do Enterro da Sardiña

Nos ferretes que «*O Gran Espetón*» vai pronunciar na Praza de España faise unha crítica ao príncipe; ao exceso de coches que se atopan polas rúas; á falta de seguridade en Lugo en canto ao roubo de coches... Pola contra, tamén hai unha louvanza, que recibe a Corporación municipal, por dar luz verde ao problema da Tinería.²⁷

A todo o pobo de Lugo
e ó persoal forasteiro
escoitade con atención
do voso irmán Espetón
o ferrete parrandeiro.

ESTRIBILLO. (1). Recitar todos.

O CONCELLO DE LUGO
É O ÚLTIMO DO CARRO
DIN CA CULPA TENA OROZCO
E TAMÉN PACO CACHARRO (1)

Con afrentas e dislates
non se amaña a situación,
noso pobo necesita
xente de máis comprensión. (1) **Estribillo.**

Hai peixes «Gordos»
que solo miran
o noso ben...
vivindo sempre
do «aire sano»
que nos mantén. (1)

Mouros na Costa
«España va bien»
¿e a nosa Flota
quen a mantén? (1)

Vaino a ter moi difícil,
con o PP candidato
de profesión Zapatero
se non me falla o dato. (1)

Ante o seu novo pisito
o príncipe sonreíu
¡Eu me pregunto abraiado!
¿E todo este despilfarro
de onde coño saíu? (1)

Múltiples bravos lles damos
seus fillos agradecidos
a nosa Corporación.
Que despois de tantos anos
parece que conseguíu

o que este pobo quería:
Que toda a Tinería
deixe de ser un rincón
e pola rúa do Miño
se poida pasear un meniño
sen medo nin precaución. (1)

«Levántate e anda»
Lázaro poido escoltar,
Levantado está todo Lugo,
mais andar non se pode andar. (1)

Polas rúas de Lugo,
non se pode camiñar,
de tantos coches que nela
están sempre a aparcar. (1)

Pedímoslle ó señor Liñares,
que arranxe este percal,
que poña aos municipais,
onda eles teñen que estar. (1)

A seguridade que ofrece
este Lugo singular,
¡é que lle rouben o coche
ó concelleiro principal...! (1)

Parece ser que Eva Sanum
xa non vai ser princesita
desamores amañados
eso é o que han tramado
¡Que llo conten a Rita» (1)

O Buque Insignia de Lugo,
é a Muralla e o Breogán,
por eso Paco Cacharro
non deixa de «traballar»... (1)

E vostede señor Presidente
da gloriosa Reputación,
non faga oídos sordos
ás chamadas de atención. (1)

Se o «Progreso» se nos reduce
para o ano 2010
¿Que coño fai neste pobo
a Corporación a tres? (1)

En fin, bailen todos, os tres,
PP, PSOE e BLOQUE,
que os lucenses melloraremos
cando a sorte nos toque. (1)

Non fagan caso, señores,
que aquí se vive moi ben,
faí as festas Manolita
e as queimadas D. Manuel. (1)

Todo o Concello quere
sanear a poboación,
e o pobo agradácello
todo cheo de emoción.
Botellas, cacharros e cascos
¡ todos ó contenedor! (1)

Para falar do monumento
da magna Humanidade,
agora xa os lucenses,
presumimos de cidade. (1)

Ser seremos os últimos
en riqueza e benestar,
pero quedamos primeiros
coa Muralla a reventar. (1)

Que aquí non chega o tren
nin hai comunicación...,
¿Para onde imos marchar?
¿Onde se vive mellor? (1)

A Señora Branca Pazos
que descansa unha miguiña
que tampouco amaña tanto
por ir moito máis asiña,
que coma algo de cocido,
que lle perdoa o Señor
aínda que seña Coresma
logo vén a contrición. (1)

Pero o noso alcalde que teña
coidado co pantalón,
que logo o cinto non lle ata
con tanta satisfacción. (1)

Sufrido pobo lucense
aquí remata o repertorio
en verdade vos prometemos
que o próximo ano estaremos
aquí fronte ó Consistorio.

¡ VIVA O ENTROIDO!

En resumo, podemos dicir que o Enterro da Sardiña amosa certos trazos de liberdade - que algúns poden confundir con irreverencia-, de inversión de roles. É unha oportunidade propicia para manifestar libremente e nun tono humorístico, de bulra, sarcasmo, a crítica as autoridades e normas sociais.

NOTAS

² O seu reinado estendeuse desde o ano 1759 ata o ano 1788.

³ COCHO, Federico.: *O Carnaval en Galicia*, Vigo: Xerais, 1992, páx. 281.

⁴ MESONERO ROMANOS, R.: *Escenas matritenses*, Madrid: Espasa Calpe, Madrid, 1986.

⁵ MADOZ, Pascual.: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España, t. X*, Madrid: 1847, páx. 1075, a-b.

⁶ BOZAL, Valeriano.: *Francisco de Goya, vida y obras (2 vols.)*, Madrid: 2005, páxs. 172-176.

⁷ MADOZ, Pascual.: Ob. cit., páx. 1075.

⁸ COCHO, Federico.: Ob. cit., páx. 282.

⁹ MARIÑO FERRO, Xosé Ramón.: *O Entroido ou os praceres da carne*, Sada (A Coruña): Cadernos do Seminario de Sargadelos, nº 84, 2ª ed. Ed. Castro, 2003, páx. 157.

¹⁰ RISCO, Vicente.: «Etnografía: Cultura espiritual», en *Historia de Galicia*. T. I, Madrid, Akal, 1979, pp. 225-763.

¹¹ CHIVITE, Taboada.: *Etnografía Galega. Cultura Espritual*, Vigo: Galaxia, 1972, páx.60.

¹² GONZÁLEZ PÉREZ, Clodio.: *As festas cíclicas do ano*, Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego. Manuais, nº 2, 1991, páx. 49.

¹³ Importante carnavalista durante moitos anos no Círculo das Artes, onde gañou moitos premios. Participou nalgún desfile na discoteca de Iguazú.

- ¹⁴ BARREIRO VARELA, José.: Anecdótico Lucense. Lugo: Biblioteca «El Progreso», nº2, 1993, pax.72
- ¹⁵ BARREIRO VARELA, José.: Anecdótico Lucense. Lugo: Biblioteca «El Progreso», nº 2,1993, px.73.
- ¹⁶ Diario « El Progreso», 11-1-1986, páx.4.
- ¹⁷ Diario «El Progreso», 16-2-1986.
- ¹⁸ Entidade colaboradora ao igual que o Concello.
- ¹⁹ Diario «La Voz de Galicia», 21-1-1986.
- ²⁰ Diario «El Progreso», 13-2-1986, páx.4.
- ²¹ Diario «La Voz de Galicia»,5-3-1987.
- ²² Diario «El Progreso, 9-2-1989, páx.8.
- ²³ Dario «El Progreso», 15-2-1994.
- ²⁴ Fundada no ano 1985 por José Barreiro, xa finado. Tamén chamada «Moi nobre e festiva Confraría da Parranda».
- ²⁵ Algúns anos por obras no templete da música , levouse a cabo nun palco construído ao carón do Concello.
- ²⁶ BARREIRO GONZÁLEZ, Mercedes e RUBINO, Andrés.
- ²⁷ BARREIRO GONZÁLEZ, Mercedes e RUBINO, Andrés.
- ²⁸ Desde o ano 2004 poden participar os cidadáns lucenses nos ferretes, que o «Gran Espetón» vai leer desde o templete da música.

BIBLIOGRAFÍA SOBRE O TRABALLO

- BARREIRO VARELA, José (1993): «Anecdótico Lucense». *El Progreso*, nº2.
- BOZAL, Valeriano (2005): *Francisco de Goya, vida y obras* (2 vols.). Madrid.
- COCHO, Federico (1992): *O Carnaval en Galicia*. Xerais, Vigo.
- CHIVITE, Taboada (1972): *Etnografía Galega. Cultura Espiritual*. Galaxia, Vigo.
- DIARIOS GALEGOS: *EL PROGRESO* e *LA VOZ DE GALICIA*.
- GONZÁLEZ PÉREZ, Clodio (1991): *As festas cíclicas do ano*. Museo do Pobo Galego. Manuais, nº 2. Santiago de Compostela.
- MADOZ, Pascual (1847): *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España, t. X*. Madrid.
- MARIÑO FERRO, Xosé Ramón (2003): *O Entroido ou os praceres da carne*. Cadernos do Seminario de Sargadelos, nº 84, 2ª ed. Ed. Castro, Sada (A Coruña).
- MESONERO ROMANOS, R. (1986): *Escenas matritenses*. Espasa Calpe, Madrid.
- RISCO, Vicente (1979): «Etnografía: Cultura espiritual», en *Historia de Galicia*. T. I. Akal, Madrid.
- ASOCIACIÓN CULTURAL «VAL DE FRANCOS» (1993): *Máis de media ducia de escritores chairegos e o antroido*. Gráficas Lucenses, Lugo. Coord. Xosé Manuel Carballo.
- BLANCO PRADO, José Manuel (2005): «1ª Exposición sobre o Entroido na provincia de Lugo». *Boletín do Museo Provincial de Lugo*. Servicio de Publicacións da Deputación Provincial, páxs. 203-222.
- BLANCO PRADO, X.M. e GONZÁLEZ REBOREDO, X.M. (2006): «O Entroido na Ribeira Sacra e en Salcedo. O volante, o peliqueiro e o oso». En *Tempos de Festa*. T.I. Fundación Caixa Galicia, A Coruña, páxs.127-137.
- BLANCO PRADO, X.M. e PERNAS BERMÚDEZ, Carme (2009): «Achegas históricas ao Antroido do Val de Francos (Castro de Rei) no século XXI». *Rev. Croa (Boletín da Asociación de Amigos do Castro de Viladonga)*, nº 19, páxs. 58-84.
- BLANCO PRADO, X.M. (2009): «O Entroido na Diocese de Lugo. Achegas históricas ao Entroido na Ribeira de Chantada». En *Lucensia* (Biblioteca Seminario Diocesano), nº 39, Lugo, páxs. 363-370.
- BLANCO PRADO, X.M. (2010): «O Entroido na Diocese de Lugo. Achegas históricas ao Entroido na freguesía del Salcedo». En *Lucensia* (Biblioteca Seminario Diocesano), nº 40, Lugo, páxs. 163-172.

- BLANCO PRADO, X.M. (2012): «2ª Exposición sobre o Entroido na provincia de Lugo». En *Boletín do Museo Provincial de Lugo*. Servizo de Publicacións da Deputación Provincial. No prelo.
- BLANCO PRADO, J.M e PERNAS BERMÚDEZ, Carme (2012): «O Entroido Ribeirao. Santiago de Arriba (Chantada) (Lugo)». En *Croa (Boletín da Asociación de Amigos do Castro de Viladonga)*, nº 22, páxs. 78-105.
- BLANCO PRADO, X.M. (2012): «O Entroido na Diocese de Lugo, III, O Xoves de Compadres e o Xoves de Comadres nas Terras de Lemos». En *Rev. Lucensia*, nº 45, páxs. 378-389.
- BLANCO PRADO, X.M. (2013): *O Entroido en imaxes: mostra fotográfica da provincia de Lugo*. Deputación de Lugo. Vicepresidencia. Rede Museística Provincial.
- BLANCO PRADO, José Manuel (2014): Autor da foto da portada do libro «O Teatro no Entroido de Salcedo (A Poboia de Brollón)», Deputación Provincial de Lugo, 2014.
- BLANCO PRADO, X.M. (2015): «Aportacións sobre o Entroido Lucense». En *Anuario Brigantino* nº 36, Betanzos (A Coruña), páxs. 495-513.
- CARO BAROJA, J. (1983): *El Carnaval*. Taurus, Madrid.
- COCHO, Federico (1992): *O Carnaval en Galicia*. Xerais, Vigo, 2ª ed.
- GATO SOENGAS, Antonio (1992): *O Entroido de «Casa de Naiá»*. Lugo, Deputación Provincial.
- GONDAR PORTASANY, Marcial (1993): «As máscaras do Poder. A linguaxe do carnaval». En *Crítica da Razón Galega. Entre o nós-mesmos e nós-outros. A Nosa Terra*, Vigo, páxs. 161-166.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X.M. e MARIÑO FERRO, X.R.: *Entroido en Galicia*. A Coruña, Deputación, 1985.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X.M. (1997): *Guía de festas populares de Galicia*. Galaxia, Vigo.
- LISÓN TOLOSANA, C. (1971): *Antropología Cultural de Galicia*. Ed. Siglo XXI, Madrid.
- LISÓN TOLOSANA, C. (1974): *Perfiles simbólico-morales de la cultura gallega*. Akal, Madrid.
- MARIÑO FERRO, X.R. (2003): *O Entroido ou os praceres da carne*. Ed. do Castro, Sada, 2ª ed.
- RISCO, Vicente (1979): «Etnografía: Cultura espiritual». En *Historia de Galicia*, t. I. Akal, Madrid, pp. 225-763.
- SABELA FIGUEIRA TENREIRO (2008): «O Antroido onte e hoxe. Achegas ao estudo desta festividade na Terra Chá». *Revista de Investigación de Galicia Encantada*. Revista electrónica de investigación / ISSN 1887-2859. Lugo.
- TABOADA CHIVITE, Xesús (1972): *Etnografía Galega. Cultura Espiritual*. Galaxia, Vigo.
- VÁZQUEZ RODRÍGUEZ, Xosé Manuel (1995): «O entroido nas ribeiras de Chantada. A persistencia da festa». En *Boletín do Museo Provincial de Lugo*, t. VII, vol. 2, pp. 249-258.

NOTA DE AGRADECEMENTO

Este traballo sería bastante difícil de levar a cabo se non fose pola colaboración aberta e xenerosa de **Mercedes Barreiro González** e do seu esposo, **Andrés Rubino Fernández**.

